

Школяр Є. В., ад'юнкт кафедри психології діяльності в особливих умовах та педагогіки Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (м. Черкаси)

ОБҐРУНТУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРТНОГО ОЦІНЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ ФАХІВЦЯ ОРСЦЗ

У статті висвітлено результати проведеного дослідження ступеня важливості професійно важливих якостей щодо формування психологічної готовності до діяльності в особливих умовах фахівця оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (ОРСЦЗ).

Ключові слова: психологічна готовність, професійно важливі якості, особливі умови діяльності.

В статті освещено результаты проведенного исследования степени важности профессионально важных качеств по формированию психологической готовности к деятельности в особых условиях специалиста оперативно-спасательной службы гражданской защиты (ОССГЗ).

Ключевые слова: психологическая готовность, профессионально важные качества, особые условия деятельности.

Постановка проблеми. Держава завжди відчуває гостру потребу в професіоналах високого рівня. Особливої актуальності ця проблематика набуває тоді, коли їхня професійна діяльність проходить в особливих умовах, пов'язаних з постійно діючими ризиками і небезпеками для життя та здоров'я, різними формами суспільної взаємодії, високим ступенем відповідальності.

Представниками такого виду діяльності є фахівці ОРСЦЗ, професійна діяльність яких проходить при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного, техногенного й соціального характеру. Тому важливим є професійна та психологічна підготовка до діяльності в таких умовах.

Аналіз стану техногенної та природної безпеки в Україні у 2011 році показав, що однією з основних проблем у сфері цивільного захисту залишається проблема недостатньої підготовки керівного складу та фахівців, діяльність яких в органах виконавчої влади пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту [7].

Так, у звітах ГТУ(ТУ) МНС України відмічається, про те що у випускники вищих навчальних закладів системи МНС, які займають первинні посади начальників караулів, мають місце суттєві недоліки у професійній підготовці, що пов'язано із самостійним виконанням професійних завдань у сучасних умовах, а саме:

- недостатні вміння та навички в проведенні розрахунку необхідних сил і засобів для ліквідації надзвичайних

ситуацій, організації та ведення оперативних дій підрозділів під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру;

- брак практичного досвіду роботи з особовим складом та організації соціально-психологічної роботи з підлеглими;

- слабкі навички роботи в ролі керівника особового складу караулу під час оперативних дій та чергування;

- недостатній рівень комунікативних умінь позитивно впливати на морально-психологічний клімат у колективі.

Вище згадана проблема загострюється певними протиріччями оперативно-рятувальної служби цивільного захисту: між прагненням фахівців до особистісно-професійного розвитку та особливостями оперативно-рятувальної діяльності, які блокують прояви ініціативи та творчості; між високим рівнем вимог, що пред'являються до професійної підготовки молодих фахівців, їх соціальним статусом в суспільстві й відсутністю адекватної системи матеріального й морального стимулювання; наявністю постійних непланових завдань, високою навантаженістю, дефіцитом часу й у, більшості випадків, умов для належного відпочинку.

Існуючі недоліки зумовлюють необхідність підготовки якісно нової генерації фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, готових до ефективного здійснення діяльності в особливих умовах. Подолання зазначених суперечностей неможливе без

цілеспрямованої роботи з формування відповідного рівня психологічної готовності молодого фахівця ОРСЦЗ до діяльності в зазначених умовах.

З огляду на це, вирішення порушеної проблематики ми вбачаємо у виділенні найбільш значущих професійно важливих якостей необхідних для формування психологічної готовності до діяльності в особливих умовах фахівця ОРСЦЗ.

Аналіз досліджень за даним напрямом. Нині можна навести багато якостей, якими повинен володіти фахівець ОРСЦЗ, щоб говорити про його психологічну готовність до діяльності в особливих умовах.

Серед значної кількості складових, які характеризують всебічну підготовленість фахівця до діяльності, найбільш вагоме місце займає психологічна готовність особистості. На думку В.І. Войтка психологічну готовність до праці слід розуміти як поєднання знань, умінь, навичок з потребою у праці, що базується на зацікавленості, бажанні працювати, розумінні суспільного значення праці [5].

Результати досліджень, які провели М.І. Дяченко та Л.А. Кандибович [3], показали, що динамічну структуру стану психологічної готовності до складних видів діяльності становлять такі взаємопов'язані якості, як: усвідомлення власних потреб, вимог суспільства, колективу або поставленого завдання; свідоме ставлення до цілей, досягнення яких приведе до задоволення власних потреб або виконання поставленого завдання; осмислювання та оцінка умов, у яких будуть проходити майбутні дії, актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому з рішенням завдань і виконанням вимог подібного роду; визначення на основі досвіду та оцінки майбутніх умов діяльності найбільш ймовірних способів розв'язку завдань або виконання вимог; прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних та вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення певного результату; мобілізація сил відповідно до умов і завдань, самонавіювання в досягненні мети.

У межах нашого дослідження заслугове на увагу твердження

Г.С. Грибенюка, про те що, психологічна готовність до професійної діяльності – це система професійно важливих якостей, властивостей особистості, необхідних та достатніх для ефективної професійної діяльності [2]. В контексті психологічної готовності до професійної діяльності, автор розуміє професійно важливі якості, як якісний критерій оцінки ступеня готовності особистості до праці, що має системний характер, представлений знаннями та досвідом особистості, а також ґрунтується на осмисленні важливості й необхідності конкретної професії в суспільстві, відповідальності перед соціумом.

Серед останніх робіт, у яких конкретизовано та обґрунтовано з наукової точки зору, сукупність професійно важливих якостей начальника караулу ОРСЦЗ, слід відзначити монографію авторського колективу М.А. Кришталя, В.П. Садкового, А.Г. Снісаренка, О.В. Тімченка. На думку науковців визначені якості начальника караулу забезпечують успішність діяльності та представлені наступними групами: управлінські, інтелектуальні, мнемічні, емоційно-вольові, психомоторні, сенсорно-перцептивні, атенційні, професійна направленість та професійна компетентність [4.] Про те в даній роботі відсутня низка якостей, які за свідченнями практичних фахівців є пріоритетними в контексті психологічної готовності до діяльності в особливих умовах для фахівців ОРСЦЗ. Можемо виокремити такі якості: емоційно-вольові (здатність до збереження високої активності); комунікативні (вміння узгоджувати свої дії з діями інших, здатність впливати на співрозмовника в залежності); інтелектуальні (вміння просторово мислити, оперативність мисленевих процесів); лідерські (вміння вирішувати проблеми колективу, здатність делегувати інтереси колективу).

У дисертаційному дослідженні М.В. Фомича [6], який провів вивчення та об'єктивізував сукупність професійно важливих якостей фахівця ОРСЦЗ, що займає посаду начальника караулу, встановив рівні розвитку тості ПВЯ, доповнив структуру якостями з позиції керівника. Однак не достатньо розкритим залишається питання динаміки формування

професійно важливих якостей у курсантів оперативного профілю ВНЗ МНС України в контексті психологічної готовності до діяльності в особливих умовах.

В продовження зазначеного, про важливість мотивації як передумови успішності у професіях екстремального типу наголошує В.П.Бут [1]. Однак система досліджень побудована на підготовці газодимозахисників в умовах ВНЗ МНС України, не відображує повноту тих якостей, якими повинен оперувати психологічно готовий фахівець ОРСЦЗ в особливих умовах діяльності.

Отже, спроби дослідити професійно важливі якості необхідні фахівцям ОРСЦЗ для успішності в професійній діяльності робилися багатьма авторами, проте залишається актуальним питання структуризації та формування зазначених якостей в контексті психологічної готовності до діяльності в особливих умовах у майбутніх фахівців ОРСЦЗ.

Мета статті. Метою нашої статі є висвітлення та обґрунтування результатів проведеного дослідження щодо ступеня важливості професійно важливих якостей для формування психологічної готовності до діяльності в особливих умовах фахівця ОРСЦЗ.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо більш детально результати проведеного нами дослідження.

Дослідження проводилось у вигляді анкетування начальників караулів ОРСЦЗ з досвідом роботи на займаній посаді не менше трьох років. Враховуючи досвід роботи вказаних фахівців, а також той факт, що згідно із зведеними даними 85% випускників оперативного профілю ВНЗ МНС України призначаються на первину посаду начальника караулу ОРСЦЗ, ми запропонували оцінити ступінь важливості уже визначених та науково-обґрунтованих професійно важливих якостей, необхідних для формування психологічної готовності до діяльності в особливих умовах у майбутніх фахівців ОРСЦЗ. Відповідно до процедури, оцінювання проводилося експертами за 5-ти бальною шкалою, у бік зростання значущості від 1 до 5, що дозволило визначити ступінь необхідності кожної окремої якості в контексті психологічної готовності до діяльності в особливих умовах фахівців ОРСЦЗ.

В дослідженні взяло участь 235 начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту з 27 Територіальних управлінь МНС України. За умовою нашого дослідження нами були відібрані лише ті якості, які отримали середнє арифметичне значення ($X_{\text{ср}}$) в межах від 4 до 5 балів (з точністю до сотих).

Виходячи з оцінки експертів професійно важливих якостей фахівця ОРСЦЗ, які необхідні для формування психологічної готовності до діяльності в особливих умовах слід віднести:

- *мотиваційні* – мотиваційна спрямованість на діяльність (бажання досягнути успіху) ($X_{\text{ср}}=4,25$), мотиви життєзабезпечення ($X_{\text{ср}}=4,17$), мотиви статусу та впливу ($X_{\text{ср}}=4,04$), професійні інтереси та цінності ($X_{\text{ср}}=4,18$), мотиви життєвих цілей ($X_{\text{ср}}=4,18$);

- *інтелектуальні* – вміння просторово мислити (здатність до відображення просторових і часово-просторових властивостей та відношень у навколишньому середовищі фахівця) ($X_{\text{ср}}=4,18$), вміння швидко та правильно оцінювати ступінь важливості вхідної інформації ($X_{\text{ср}}=4,41$), критичність мислення ($X_{\text{ср}}=4,04$), оперативність мисленевих процесів ($X_{\text{ср}}=4,31$), аналітичний склад розуму та прогностичні здібності ($X_{\text{ср}}=4,14$);

- *емоційно-вольові* – здатність до сміливих, рішучих, ініціативних дій ($X_{\text{ср}}=4,41$), емоційно-вольова стійкість ($X_{\text{ср}}=4,33$), здатність контролювати себе у критичних ситуаціях (толерантність до стресу) ($X_{\text{ср}}=4,41$), здатність до тривалого збереження високої активності ($X_{\text{ср}}=4,23$), здатність діяти в умовах, що раптово ускладнились ($X_{\text{ср}}=4,40$);

- *атенційні* – значний об'єм уваги ($X_{\text{ср}}=4,13$), вміння швидко переключати та розподіляти увагу в умовах дефіциту часу ($X_{\text{ср}}=4,35$);

- *мнемічні* – вміння відтворювати почуте та побачене ($X_{\text{ср}}=4,11$), здатність легко запам'ятовувати словесно-логічний та наочно-образний матеріал ($X_{\text{ср}}=4,10$);

- *особистісні* – здатність до організації спільної діяльності та контролю її результатів ($X_{\text{ср}}=4,29$), вміння взаємодіяти з іншими ($X_{\text{ср}}=4,41$);

Питання психології

- *лідерські* – вміння вирішувати проблеми (Хср=4,28), вміння працювати з колективом (Хср=4,44), здатність представляти та відстоювати інтереси колективу караулу (Хср=4,42);

- *комунікативні* – вміння здійснювати психологічний вплив на оточуючих (Хср=4,13), здатність чітко та лаконічно формулювати накази та повідомлення (Хср=4,39);

- *психомоторні* – швидка рухова реакція на несподівання подразники (Хср=4,25), здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу (Хср=4,46);

- *фізичні* – фізична силова витривалість (Хср=4,32), статична силова витривалість (Хср=4,55).

Висновок. Виходячи з отриманих в ході дослідження результатів можемо

сказати, що наш підхід у вирішенні проблематики у повній мірі забезпечує об'єктивність при вивченні поняття психологічної готовності до діяльності в особливих умовах фахівців ОРСЦЗ, а визначена нами сукупність професійно важливих якостей дозволяє якісно підійти до питання формування психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ до діяльності в особливих умовах. Тому перспективи подальших досліджень вбачаються у наповненні кожного компонента психологічної готовності до діяльності в особливих умовах конкретними професійно важливими якостями фахівця ОРСЦЗ, встановлення пріоритетності для окремих груп якостей, вибору та обґрунтуванні методик їх дослідження.

Література:

1. Бут В.П. Формування професійно важливих якостей газодимозахисників-рятувальників МНС України: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Бут Віталій Петрович. – К., 2008. – 255 с.
2. Грибенюк Г.С. Психологічні основи становлення саморегуляції у навчально-професійній діяльності майбутніх рятувальників: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2007. – 380 с.
3. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М.И. Дьяченко, Л.О. Кандыбович. – Минск: БГУ, 1976. – 206 с.
4. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України: [монографія] / М.А. Кришталь, В.П. Садковий, А.Г. Снісаренко, О.В. Тімченко. – Х. – Черкаси: АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2011. – 229 с.
5. Психологічний словник [ред.-упоряд. В.І. Войтко]. – К.: Вища школа, 1982.
6. Фомич М.В. Розвиток професійно важливих якостей фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту: дис. ... канд. психол. наук. : 19.00.09 / Фомич Микола Володимирович. – К., 2012 – 230 с.
7. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки України в 2011 році : [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www/mns.gov.ua/content/annual_report_2011.html.

Ye. Shkoliar, adjunct

SUBSTANTIATION OF RESULTS OF EXPERT EVALUATION OF PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES OF PSYCHOLOGICAL READINESS FORMATION TO WORK IN SPECIAL CONDITIONS OF EXPERT OF RESCUE SERVICE OF CIVIL DEFENCE

The problem of professional suitability for various types of activity has always been the focus in different fields of science. It acquires special attention when professional activity is characterized by neuro-emotional stress, overwork and a regular place in extreme conditions associated with stressful situations or work in conditions of chronic stress. These activities concern the activities of employees of Rescue and Civil Protection Service of the Ministry of Emergencies of Ukraine. In this regard, special attention is always paid to graduates of special educational establishments of Ukraine, who are appointed on the initial posts. Future officers must have not only theoretical knowledge and practical skills in their own work, but also necessary professionally important qualities, which are formed during the whole period of their training at educational establishment.

The results of professionally qualities degree research concerning psychological readiness' formation to the activity in emergency situations are given in the article.

Key words: psychological readiness, professionally important qualities, special conditions of the activity.